

SALSA IS KLASSE

Een onderzoek naar de samenhang tussen de statuskenmerken van Latijns-Amerikaanse immigranten en hun voorkeuren voor verschillende soorten salsamuziek

De grenzen tussen elitecultuur en populaire cultuur, tussen wat geldt als echte Kunst en wat doorgaat voor populair amusement, lijken de afgelopen decennia te zijn vervaagd. Dat zou bijvoorbeeld kunnen blijken uit het feit dat het vooral onder hoger opgeleiden gebruikelijker is geworden om belangstelling voor erkende kunst te combineren met een waardering van populaire cultuuruitingen. Studies in verschillende westerse landen hebben deze trend in de richting van een ‘omnivore’ smaak aangetoond. Maar wat betekent dit voor de neiging tot culturele distinctie? Is deze verminderd of veeleer verfijnder en specifiek geworden? Heeft zich wellicht een verschuiving voorgedaan van onderscheid tussen naar onderscheid binnen culturele genres? Dit artikel beziet deze laatste mogelijkheid door zich te richten op één populair muziekgenre: de salsa. Hoe waarderen salsaliefhebbers met uiteenlopende maatschappelijke posities verschillende specifieke stijlen en composities in dit genre en hoe motiveren zij hun waarderingen? Deze vragen worden beantwoord aan de hand van uitvoerige interviews met Latijns-Amerikaanse migranten woonachtig in Zwitserland en Nederland.

Omnivoriteit en distinctie

Sinds Richard Peterson samen met Albert Simkus de term ‘culturele omnivoor’ lanceerde (Peterson en Simkus 1992), is dit begrip niet meer weg te denken uit de sociologische beschouwingen over de verbanden tussen smaakverschillen, culturele hiërarchieën en sociale ongelijkheid. Dat is om verschillende redenen begrijpelijk. De culturele omnivoor, de alleseter die belangstelling voor ‘echte’ kunst en literatuur moeiteloos combineert met waardering voor populaire, vaak als ordinair of vulgair beschouwde genres, is een heel herkenbare figuur, niet in de laatste plaats in kringen van academici zelf. Het is ook aannemelijk dat het aantal mensen dat tot deze categorie

te rekenen is zich sterk heeft uitgebreid sinds de jaren zestig van de vorige eeuw, toen oppositionele jeugdstijlen en commerciële cultuurindustrie in een vruchtbaar onderling verbond de gevestigde culturele hiërarchieën door elkaar schudden. De ‘omnivoriteitsthese’ bood ook een genuanceerde uitweg uit de polariteit tussen de vooral met Bourdieu (1979) verbonden visie dat er in de culturele ongelijkheid niets wezenlijks verandert zolang de daaraan ten grondslag liggende klassenstructuur zich reproduceert, en de suggestie van post- dan wel laatmoderne denkers dat de hoog-laagverschillen in de cultuur tegelijk met de klassenmaatschappij zijn verdwenen of bezig zijn te verdwijnen (bijv. Pakulski en Waters 1996; Beck 2002; Schulze 1992; Hradil 1987; vgl. Janssen 2005). Groepen met een hogere status onderscheiden zich in smaakvoorkeuren nog wel van groepen met een lagere status, zo stelt de omnivoriteitsthese, maar zij doen dit nu door voorkeuren voor uitingen van zowel ‘hoge’ als ‘lage’ cultuur in een breed spectrum te combineren, niet meer door zich van de populaire cultuur van de grote massa af te keren. Het zijn nu juist groepen met een lagere status die ‘univoor’ zijn: zij beperken zich tot populaire genres.

Kwantitatief onderzoek in verschillende westerse landen heeft deze these tot op zekere hoogte bevestigd. Respondenten met hogere opleidingen en hoger gewaardeerde beroepen bleken bijvoorbeeld gemiddeld een groter aantal en een breder spectrum van hun voorgelegde muziekgenres te waarderen – of een geringer aantal genres af te wijzen – dan lagere opgeleiden met lager gewaardeerde beroepen, een patroon dat is gevonden voor zowel de Verenigde Staten als voor West-Europese samenlevingen, waaronder Nederland (Peterson en Kern 1996; Bryson 1996; Van Eijk 1999; Peterson 2005). Maar hierbij valt een aantal beperkingen op. Ten eerste blijkt het steeds om graduele en betrekkelijk kleine verschillen tussen gemiddelde scores te gaan; van een scherpe polariteit tussen hoogopgeleide ‘omnivoren’ en laagopgeleide ‘univoren’ is geen sprake. In de tweede plaats richten deze studies zich uitsluitend op de waardering voor nogal grof onderscheiden genres, zoals bijvoorbeeld ‘klassieke muziek’ of ‘pop- en rockmuziek’, terwijl meer specifieke waarderingen binnen deze genres geheel buiten beschouwing blijven. De mogelijkheid dat leden van groepen met een hogere status zich nog steeds exclusivistisch, ‘snobistisch’ opstellen, en wel door binnen een gegeven genre bepaalde werken of stijlen te waarderen en andere af te wijzen, is daarmee niet onderzocht.¹

Een hiermee samenhangende beperking is inherent aan het surveykarakter van dit type onderzoek: voorkeuren worden slechts door middel van gegeven antwoordcategorieën bepaald; voor specificering, nuancering, toelichting en motivering is geen plaats. Het inzicht in het hoe en waarom van culturele smaakvoorkeuren blijft daarmee beperkt. De vraag bijvoorbeeld of groepen met een hogere status zich (nog steeds) onderscheiden door een door Bourdieu veronderstelde ‘esthetische dispositie’ (kort gezegd het stellen van vorm

boven functionaliteit, inhoud en directe emotionele aanspreekbaarheid) kan langs die weg niet worden beantwoord en verdient nader onderzoek.

Ten slotte is een omissie dat in het kwantitatieve onderzoek naar culturele voorkeuren en consumptie veelal geen recht wordt gedaan aan de toegenomen etnisch-culturele pluriformiteit in westerse samenlevingen. Specifieke migrantengroepen blijven in de op nationale populaties gerichte surveys uit zicht, en daarmee is een (vermoedelijk) belangrijke bron van variatie in culturele smaak onderbelicht. De vraag is in hoeverre en hoe migrantengroepen zich in dit opzicht van de nationale meerderheid onderscheiden, hoe binnen deze groepen ook weer differentiatie naar klasse (opleiding, beroepsstatus, inkomen) plaatsvindt en in hoeverre deze overeenkomt dan wel verschilt van de differentiatie onder autochtonen.

Recente kwalitatieve studies naar culturele omnivoren hebben deze beperkingen voor een deel ondervangen.² Ze geven een meer gedetailleerd beeld van een verscheidenheid van smaakpatronen bij mensen met een brede en veelzijdige culturele belangstelling en laten zien dat deze omnivore oriëntatie selectieve keuzes en onderscheidende, positieve en negatieve oordelen geenszins uitsluit. Maar ze gaan niet systematisch in op smaakverschillen binnen genres en het mogelijke verband daarvan met statuskenmerken. Ook op de vraag hoe mensen hun voorkeuren motiveren, waar ze op letten, welke beoordelingscriteria ze hanteren en hoe dat weer mogelijk samenhangt met klassen- en statuskenmerken werpen deze studies weinig licht. Aan de betekenis van etnische achtergrond is ook in dit onderzoek weinig of geen aandacht besteed.

Om aan de diverse genoemde bezwaren tegemoet te komen, is een klein onderzoek verricht dat niet de breedte, maar veeleer de diepte zoekt.³ Het richt zich op de differentiatie van smaakvoorkeuren met betrekking tot één als populair beschouwd muziekgenre, de salsa, onder een specifieke categorie migranten: Spaanstalige Latijns-Amerikanen oftewel latino's (afkomstig uit Cuba, Colombia, de Dominicaanse Republiek, Panama, Puerto Rico en Venezuela), woonachtig in twee West-Europese landen, Nederland en Zwitserland.⁴ Salsa leent zich goed voor onderzoek naar smaakverschillen binnen een gegeven genre, omdat het een heel herkenbare en duidelijk onderscheiden muzieksoort betreft waarbinnen zich een verscheidenheid van stijlen heeft ontwikkeld. De voorkeuren van veertig respondenten zijn gepeild door niet louter vragen te stellen, maar tijdens de interviews daadwerkelijk stukken muziek – variaties van salsa – af te spelen. Het ging erom vast te stellen wat de spontane reacties van de respondenten op de ten gehore gebrachte muziek waren, wat ze mooi en minder mooi vonden, wat ze wel en niet herkenden en koesterden en welke redenen ze voor hun appreciaties gaven. Op die manier kon een veel gedetailleerder en veel 'natuurlijker', realistischer beeld van muzikale smaak, belangstelling en kennis worden verkregen dan aan de hand van gesloten vragen of zelfs alleen maar open interviews mogelijk was geweest. Er zijn aan de respondenten overigens ook gesloten vragen

voorgelegd. De antwoorden op de gesloten en een deel van de open vragen zijn statistisch geanalyseerd om een zo nauwkeurig mogelijk beeld van verschillen en samenhangen te verkrijgen.

De theoretische leidraad voor deze studie bestond vooral uit twee theorieën: de distinctietheorie van Bourdieu (1979), die een nauw verband tussen klassenpositie en culturele smaak poneert, en de genoemde omnivoreits-theorie, die als (partiële) kritiek op deze theorie is ontwikkeld. Welke licht werpen de resultaten van dit onderzoek op deze theorieën, in hoeverre vormen ze daar een bevestiging, weerlegging, nuancering of uitbreiding van?

Een veronderstelling die in het onderzoek zelf werd bevestigd, was dat de geïnterviewde Latijns-Amerikaanse migranten op z'n minst niet onverschillig stonden tegenover salsamuziek, dat ze er wat van afwisten en in staat waren verschillende stijlen in deze muziek te onderscheiden. Een vraag in dit verband is welke betekenis salsamuziek voor de respondenten heeft, nog afgezien van de onderscheidingen die ze binnen dit genre maken en hoe die betekenis samenhangt met hun positie als migrant.

Op grond van bovenstaande overwegingen kan de centrale vraag van dit onderzoek als volgt worden geformuleerd: *Wat voor appreciaties voor verschillende varianten van salsamuziek tonen naar sociale positie en sociale herkomst onderscheiden Latijns-Amerikaanse immigranten in West-Europa en hoe zijn de overeenkomsten en verschillen in hun smaakvoorkeuren sociologisch te interpreteren en verklaren?* Meer specifieke onderzoeksvragen in dit verband zijn:

- 1 In hoeverre en hoe hangen verschillen in de getoonde smaakvoorkeuren samen met klassenpositie, zoals geïndiceerd door opleiding, beroep, inkomen en sociale herkomst?
- 2 In hoeverre komen de appreciaties van verschillende respondenten overeen met, dan wel verschillen deze van, de appreciaties van professionele specialisten en experts op het gebied van de salsamuziek? Kan op grond hiervan en de onder 1) genoemde samenhangen van een smaakhiërarchie binnen het genre van de salsamuziek worden gesproken?
- 3 Welke redenen geven de respondenten voor hun appreciaties en welke criteria gebruiken ze in hun beoordeling?
- 4 In hoeverre en hoe hangen de differentiële voorkeuren met betrekking tot salsamuziek samen met voorkeuren ten aanzien van andere muziekgenres? Kan op grond hiervan worden gesproken van een homologie tussen verschillende stijlen van salsamuziek en die van andere muziekgenres?
- 5 Welke betekenissen kennen de respondenten toe aan hun waardering voor salsamuziek als zodanig? In hoeverre en hoe verbinden zij die met hun Latijns-Amerikaanse herkomst?

Het vervolg van dit artikel zet eerst de opzet van het onderzoek in het kort uiteen. Vervolgens worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek weer-

gegeven en geanalyseerd. De concluderende paragraaf bespreekt de theoretische implicaties.

Opzet van het onderzoek en basisgegevens

De respondenten

Veertig Latijns-Amerikaanse migranten van de eerste generatie zijn voor dit onderzoek geselecteerd. Van deze respondenten woonden er 18 in Nederland (van wie de meesten in Amsterdam en omstreken) en 22 in Zwitserland (de meesten in Zürich of Luzern). De selectie van de respondenten vond plaats door middel van vier Latijns-Amerikaanse contactpersonen – twee per land –, die deelnemers wierven op plaatsen en bij gelegenheden waar veel latino's bijeenkwamen, zoals culturele en recreatieve centra, dansstudio's, concerten en culturele evenementen.⁵ In elk van beide landen had een van de contactpersonen een lagere opleiding en een beroep in de technisch-economische sfeer en de ander een hogere opleiding en een kunstzinnig of 'sociaal' beroep. Op deze wijze kon een behoorlijke spreiding in opleiding en beroep bij de respondenten bewerkstelligd worden. Ook werd rekening gehouden met een spreiding naar leeftijd, sekse en land van herkomst. Tien van de geselecteerde respondenten hadden op grond van hun beroep (dj, dansleraar, muzikant), betaalde nevenactiviteiten of intensieve vrijetijdsbesteding heel veel met de salsamuziek te maken en konden op grond daarvan 'experts' worden genoemd; voor de overigen gold dat niet, maar vrijwel alle respondenten beschouwden zichzelf als liefhebbers van salsa.⁶ Op basis hiervan konden de waarderingen van 'experts' en 'consumenten' onder de respondenten met elkaar worden vergeleken.

Door – anders dan gebruikelijk – onderzoek in twee landen te doen, was het mogelijk na te gaan of de specifieke nationale context van invloed was op de oordelen van de respondenten en de samenhang met positionele kenmerken. Dit bleek niet het geval te zijn: tussen de in Nederland en de in Zwitserland wonende migranten werden geen systematische en significante verschillen gevonden. In de weergave van de onderzoeksresultaten is daarom afgezien van specificatie naar woonland. De gevonden samenhangen blijken verder te reiken dan de grenzen van een bepaalde nationale samenleving.

Bij de selectie van de respondenten is gestreefd naar spreiding volgens opleiding, beroepsstatus, inkomen en sociale herkomst (geïndiceerd door opleiding en beroep van de ouders), om een systematische vergelijking naar deze statuskenmerken mogelijk te maken.⁷ Dit is tot op zekere hoogte gelukt, maar niet zodanig dat een ideale spreiding werd bereikt. Ons doel was ook niet het geven van een representatief beeld van de smaakvoorkeuren van latino's in Europa. In deze studie ging het er veeleer om te onderzoeken of

bepaalde smaakvoorkeuren binnen een muziekgenre met sociaaleconomische en sociaal-culturele achtergrondkenmerken samenhangen.

Tabel 1 geeft de verdeling naar de genoemde statuskenmerken weer, alsook die naar sekse, leeftijd en land van herkomst.⁸

Tabel 1 Verdeling van respondenten naar positionele kenmerken

1 Opleidingsniveau					
hoog	middelbaar			laag	
20	12			8	
2 Beroepsstatus					
hoog	midden	laag		student	
12	10	13		5	
3 Inkomen					
1ste kwintiel	2de en 3de kwintiel			4de en 5de kwintiel	
18	15			7	
4 Sociale herkomst: opleidingsniveau ouders					
hoog	middelbaar			laag	
13	11			14	
5 Sociale herkomst: beroepsstatus ouders					
hoog	midden			laag	
16	11			11	
6 Land van herkomst					
Colombia	Cuba	Dominic. Rep.	Venezuela	Panama	Puerto Rico
17	13	4	4	1	1
7 Sekse					
vrouw			man		
12			28		
8 Leeftijd					
20-29 jaar	30-39 jaar		40-49 jaar		50-59 jaar
13	15		10		2

– *Opleidingsniveau*: hoogste voltooide opleiding, verdeeld naar hoog (universiteit, hoger beroepsonderwijs), middelbaar (secundair onderwijs dat toegang geeft tot universiteit of hoger beroepsonderwijs, middelbaar beroepsonderwijs) en laag (basisonderwijs, lager voortgezet onderwijs, lager beroepsonderwijs).

– *Beroepsstatus*: Hoge beroepsstatus (hoge beroepskwalificatie/hooggekwalificeerd werk en/of leidinggevende positie); middelbare beroepsstatus (middelbare beroepskwalificatie/gekwalificeerd werk, lage of gemiddelde leidinggevende positie); lage beroepsstatus (lage beroepskwalificatie/gekwalificeerd werk (volgens CBS 2001; 110,2008)).

– *Inkomen*: 1ste kwintiel: 0-17.100 euro (NL), 0-56.400 CHF (CH); 2de en 3de kwintiel: 17.101-39.700 euro, 56.401-108.000 CHF; 4de en 5de kwintiel: > 39.701 euro, > 108.001 CHF (zie voorts noot 8).

– *Sociale herkomst*: opleidingsniveau en beroepsstatus van de ouder met het hoogste opleidingsniveau respectievelijk de hoogste beroepsstatus. Van twee respondenten zijn het opleidingsniveau en de beroepsstatus van de ouders niet bekend.

Mensen met hoge opleidingen zijn, zo blijkt uit de tabel, oververtegenwoordigd in de steekproef (afgemeten aan wat uit het oogpunt van vergelijking wenselijk zou zijn geweest). De spreiding over de drie onderscheiden beroepsniveaus is daarentegen tamelijk gelijkmatig, maar wat betreft inkomen zijn juist mensen in de lagere categorieën oververtegenwoordigd. Deze discrepanties wijzen op statusincongruenties, die als kenmerkend zijn te beschouwen voor grote aantallen immigranten in West-Europa: de opleiding die zij in het herkomstland hebben genoten, spoort in veel gevallen niet met de relatief laag gekwalificeerde beroepswerkzaamheden in hun woonland en nog minder met hun inkomen. Een deel van de respondenten bleek inderdaad onder het niveau van hun opleiding te werken. Daarnaast was het inkomen vaak laag in verhouding tot de beroepsstatus; dit betrof vooral beroepen in de creatieve, educatieve of sociaal-agogische sfeer, zoals die van muzikant, maatschappelijk werker, theaterpedagoge of goudsmid. Ten derde was een aantal hoogopgeleide respondenten pas sinds kort afgestudeerd; zij stonden derhalve aan het begin van hun beroeps carrière. Een vierde factor was dat nogal wat respondenten deel uitmaakten van een tweeverdienershuishouden en zelf in deeltijd werkten, zodat het door hen opgegeven individuele inkomen veel lager was dan het huishoudinkomen. Ten slotte is het mogelijk dat sommige respondenten hun inkomen te laag opgaven.

De gegevens over sociale herkomst laten zien dat de spreiding naar opleiding en beroepsstatus van de ouders vrij gelijkmatig is. Tevens blijkt dat – zoals te verwachten was – de respondenten gemiddeld hoger zijn opgeleid dan hun ouders. In de beroepsstatus is er daarentegen weinig verschil tussen de respondenten en hun ouders; de meeste respondenten hebben ongeveer dezelfde beroepsstatus als hun ouders, of althans als de ouder met de hoogste beroepsstatus. Onder de sociaal mobiele houden de dalers en de stijgers elkaar in evenwicht.

Selectie en classificatie van muziekstukken.

Voor de interviews zijn acht muziekstukken geselecteerd, die een verscheidenheid van stijlen van salsamuziek vertegenwoordigen (zoals *salsa clásica*, *salsa cubana*, *salsa romántica*, *salsa erótica* en *salsa pop*). Aan vier professionele specialisten op het gebied van salsamuziek (anderen dan de geïnterviewden) is gevraagd een hiërarchische rangschikking van een aantal salsawerken te maken door deze in drie niveaus in te delen: artistiek hoogstaand, van middelmatige artistieke waarde en populair/van weinig artistieke waarde. De classificaties van deze vier kenners, die in totaal 51 muziekstukken omvatten, kwamen onderling sterk overeen. Uit de composities waarover hun oordelen gelijkkluidend waren, werden er acht geselecteerd om aan de respondenten te worden voorgelegd: twee als ‘artistiek hoogstaand’ gekwalificeerde stukken, twee ‘populaire’ (met een hoge amusementswaarde, maar artistiek inferieur

geacht) en vier op het middenniveau. Zoals te verwachten was, bleek er een nauwe samenhang te bestaan tussen de oordelen van deze specialisten en de onderscheiden salsastijlen; de twee als hoogstaand beoordeelde stukken behoorden tot het subgenre van de salsa clásica, de beide populair en artistiek inferieur bevonden werken tot de salsa romántica, salsa erótica en salsa pop. Bijgaand overzicht geeft de acht geselecteerde muziekstukken weer.

Tabel 2 Muziekstukken van de geluidsvragenlijst

<i>Nr./Interpret./Groep</i>	<i>Titel</i>	<i>Album/jaar</i>	<i>Herkomst</i>	<i>Stijl*</i>
<i>Hoogstaand</i>				
1	Sonora Ponceña	'Ahora Yo me rio'	La Orchesta de mi tierra (1978)	Puerto Rico sc
2	T. Puente, E. Palmieri	'La Ultima Copa'	Obra Maestra (2000/1926)	Puerto Rico/vs sc
<i>Middelmatig</i>				
3	Los Van Van	'La Havana Si'	La Havana Si/ De Cuba (1985/96)	Cuba sc/scu
4	Oscar d'Leon	'Lloraras'	Dimension Latina (1975)	Venezuela sc
5	J. Alberto El Canario	'La critica'	Llego La Hora (1992)	Dom.Rep./PR sr
6	Grupo Niche	'Cielo de Tambores'	Cara a Cara (1997)	Colombia sp
<i>Populair</i>				
7	Marc Anthony	'Valio La Pena'	Valio La Pena (2004)	Puerto Rico/vs sr/sp
8	L. Enrique/E. Santiago	'Que Locura'	Los Principes de la Salsa (1990)	Nicaragua/PR sr/se

* sc = salsa clásica; scu = salsa cubana; sr = salsa romántica; se = salsa erótica; sp = salsa pop.

De interviews

Aan de veertig respondenten is een reeks mondelinge vragen voorgelegd om daarmee enerzijds hun positionele kenmerken in kaart te brengen en anderzijds hun culturele smaak en in het bijzonder hun smaakvoorkeuren met betrekking tot salsamuziek te peilen. De kern van het interview bestond uit vragen naar de beoordeling van en de kennis over de ten gehore gebrachte muziekstukken en naar de voorkeuren voor diverse stijlen van salsamuziek. Bij sommige vragen werd met gesloten antwoordcategorieën gewerkt, andere hadden een open karakter. In hun antwoorden op de open vragen konden de respondenten aangeven waarom ze bepaalde muziek waardeerden en wat die voor hen persoonlijk betekende. De interviews werden bij de respondenten thuis afgenomen en duurden gemiddeld ongeveer negentig minuten.

Onderzoeksresultaten en analyse

De vijf deelvragen van de probleemstelling vormen de leidraad voor de weergave van de onderzoeksresultaten.

1 *Samenhangen tussen smaakvoorkeuren en statuskenmerken*

Deze paragraaf geeft aan de hand van cijfermatige gegevens een overzicht van de gevonden samenhangen tussen de voorkeuren op het gebied van salsamuziek en de statuskenmerken van de respondenten. Deze samenhangen worden daarnaast verhelderd door middel van uitspraken van respondenten. Tabel 3 vat de voornaamste resultaten samen, tabellen 4.1 en 4.2 geven de uitkomsten van een nadere statistische analyse.

Tabel 3 laat om te beginnen een duidelijk en statistisch significant verband zien tussen de waardering voor de ten gehore gebrachte muziekstukken en opleiding: de twee stukken die als artistiek hoogstaand gelden, worden veel meer gewaardeerd door respondenten met een hoge opleiding, terwijl de twee populaire werken vooral op positieve waardering bij respondenten met een lage opleiding kunnen rekenen. Respondenten met een opleiding op middenniveau bevinden zich daartussenin. Het verband tussen smaakvoorkeur en beroepsstatus volgt een overeenkomstig, zij het iets minder uitgesproken patroon: naarmate de beroepsstatus hoger is, is de waardering voor de artistiek hooggewaardeerde composities groter. Veel minder duidelijk is daarentegen de samenhang met inkomen. Dit zou mede verklaard kunnen worden uit de genoemde statusincongruenties – het in veel gevallen lage inkomen in verhouding tot opleiding en beroepsstatus. Zwak is ook het statistische verband met sociale herkomst, zoals hieronder nader zal worden toegelicht.

Uit tabel 4.1 blijkt dat het effect van opleiding op de mate van voorkeur voor de artistiek hoogstaande composities aanzienlijk is; als deze in scores op een vijfpuntsschaal wordt uitgedrukt, verklaart opleidingshoogte 23 procent van de variantie.⁹ Beroepsstatus voegt hier weinig aan toe, maar inkomen blijkt een aanmerkelijk additioneel effect te hebben; opleidingshoogte, beroepsstatus en inkomen verklaren met elkaar niet minder dan 44 procent van de variantie. Opmerkelijk genoeg blijkt het effect van inkomen *negatief*: bij een gegeven opleiding en beroepsstatus tonen respondenten met lagere inkomens een sterkere voorkeur voor de artistiek hooggewaardeerde composities. Dit kan – zoals hieronder nader zal worden toegelicht – verklaard worden uit verschillen in de richting van de opleiding en de aard van de beroepen: de artistiek verantwoorde smaak is vooral aan te treffen bij mensen met een alfa- of gammaopleiding en daarmee corresponderende beroepen, die relatief lage inkomens genereren. Overeenkomstig, maar zwakker – en in omgekeerde richting – zijn de effecten van opleiding, beroepsstatus en inkomen op de waardering voor de populaire, als artistiek inferieur geclassificeerde stukken. De effecten van de drie achtergrondkenmerken op de appreciaties

Tabel 3 Waardering van acht salsastukken naar opleiding, beroepsstatus, inkomen en sociale herkomst (opleidingsniveau en beroepsstatus van ouders)**

Classificatie	Hoogstaand			Gemiddeld (middle brow)			Populair	
	1	2	3	4	5	6	7	8
Nr. muziekstuk								
Opleiding								
Hoog (20)	15 (75%)*	14 (70%)**	13 (65%)**	18 (90%)*	14 (70%)*	9 (45%)*	4 (20%)**	6 (30%)*
Middelbaar (12)	7 (58%)*	7 (58%)*	8 (67%)*	11 (92%)*	8 (67%)*	7 (58%)*	8 (67%)*	8 (67%)*
Laag (8)	1 (13%)*	1 (13%)*	1 (13%)*	7 (88%)*	2 (25%)*	3 (38%)*	6 (75%)*	7 (88%)*
Beroepsstatus								
Hoog (12)	9 (75%)*	9 (75%)*	9 (75%)*	12 (100%)*	8 (67%)*	5 (42%)*	2 (17%)*	3 (25%)*
Middelbaar (10)	5 (50%)*	7 (70%)*	5 (50%)*	9 (90%)*	5 (50%)*	6 (60%)*	5 (50%)*	6 (60%)*
Laag (13)	4 (31%)*	2 (15%)*	5 (38%)*	10 (77%)*	4 (31%)*	4 (31%)*	8 (62%)*	9 (69%)*
Inkomen								
4 ^{de} +5 ^{de} kwintiel (7)	4 (57%)*	5 (71%)*	4 (57%)*	7 (100%)*	4 (57%)*	2 (29%)*	2 (29%)*	3 (43%)*
2 ^{de} +3 ^{de} kwintiel (15)	9 (60%)*	10 (67%)*	10 (67%)*	12 (80%)*	9 (60%)*	6 (40%)*	6 (40%)*	7 (47%)*
1 ^{ste} kwintiel (18)	10 (56%)*	8 (44%)*	7 (39%)*	16 (89%)*	9 (50%)*	10 (56%)*	10 (56%)*	11 (61%)*
Sociale herkomst (opleiding)								
Hoog (13)	9 (69%)*	9 (69%)*	10 (77%)*	13 (100%)*	10 (77%)*	9 (69%)*	4 (31%)*	5 (38%)*
Middelbaar (11)	6 (55%)*	7 (64%)*	6 (55%)*	8 (73%)*	5 (45%)*	4 (36%)*	5 (45%)*	5 (45%)*
Laag (14)	7 (50%)*	6 (43%)*	6 (43%)*	14 (100%)*	9 (64%)*	9 (64%)*	7 (50%)*	4 (29%)*
Sociale herkomst (beroepsstatus)								
Hoog (16)	11 (69%)*	11 (69%)*	10 (63%)*	15 (94%)*	13 (81%)**	7 (44%)*	3 (19%)**	4 (25%)*
Midden (11)	5 (45%)*	7 (64%)*	7 (64%)*	10 (91%)*	3 (27%)**	5 (45%)*	7 (64%)**	7 (64%)*
Laag (11)	5 (45%)*	4 (36%)*	5 (45%)*	10 (91%)*	6 (55%)**	6 (55%)*	6 (55%)**	7 (64%)*

* Significant op niveau $p < 0.05$; volgens χ^2 toetsen ($df=2$).

** De nummers van de muziekstukken corresponderen met de nummers van de geluidsvragenlijst in het overzicht. Het cijfer in elk van de cellen betreft het aantal respondenten met het oordeel 'bevalt me' of 'bevalt me zeer', met daarachter het corresponderende percentage.

van beide soorten composities samen – op de mate waarin het smaakoordeel naar ‘artistiek’ dan wel ‘populair’ tendeeft – zijn volgens de in de tabel 4.2 gepresenteerde cijfers ongeveer even sterk als die op de waarderingen voor alleen de artistiek hoogstaande muziekstukken.

Tabel 4.1 Effecten van opleiding, beroepsstatus en inkomen (additief) op het oordeel over de artistiek hooggewaardeerde composities (1 en 2) en de populaire composities (7 en 8), volgens OLS-regressie (N=40)

	<i>Salsacomposities 1 en 2</i>			<i>Salsacomposities 7 en 8</i>		
	<i>b</i>	<i>S.E.</i>	<i>Beta</i>	<i>b</i>	<i>S.E.</i>	<i>Beta</i>
Model 1						
Constate	2.072*	.561		5.139*	.570	
Opleiding	.740*	.235	.480	-.713*	.239	-.461
R ² (1+2) = .231						
R ² (7+8) = .213						
Model 2						
Constate	1.839*	.585		5.353*	.596	
Opleiding	.570*	.268	.369	-.556*	.274	-.360
Beroepsstatus	.314	.244	.223	-.289	.249	-.205
R ² (1+2) = .268						
R ² (7+8) = .245						
Model 3						
Constate	2.184*	.532		5.174*	.600	
Opleiding	.749*	.245	.486	-.650*	.277	-.420
Beroepsstatus	.727*	.255	.518	-.504	.288	-.358
Inkomen	-.898*	.291	-.554	-.467	.328	.287
R ² (1+2) = .440						
R ² (7+8) = .291						

* Significant op niveau $p < 0.05$ **Tabel 4.2** Effecten van opleiding, beroepsstatus en inkomen (additief) op de mate waarin het smaakoordeel naar artistiek dan wel populair tendeert, volgens OLS-regressie (N=40)

	<i>Salsacomposities 1,2,7 en 8</i>		
	<i>b</i>	<i>S.E.</i>	<i>Beta</i>
Model 1			
Constate	1.591*	.503	
Opleiding	.681*	.211	.490
R ² = .241			
Model 2			
Constate	1.376*	.523	
Opleiding	.524*	.240	.377
Beroepsstatus	.290	.218	.229
R ² = .280			
Model 3			
Constate	1.639*	.494	
Opleiding	.661*	.228	.476
Beroepsstatus	.605*	.237	.479
Inkomen	-.686*	.270	-.469
R ² = .404			

* Significant op niveau $p < 0.05$

Het smaakoordeel is hier afgemeten aan de mate waarin men de artistiek hoogstaande salsacomposities (1 en 2) waardeert en de populaire composities (7 en 8) afwijst.

Wat betreft de waardering voor de vier salsacomposities met een middelmatige artistieke status blijkt van een eenduidig verband met de genoemde statuskenmerken geen sprake te zijn. Opvallend is dat een van deze composities door een grote meerderheid van alle onderscheiden categorieën hogelijk gewaardeerd wordt: het salsanummer 'Lloraras' van de Venezolaanse zanger Oscar d'Leon, een inmiddels klassiek icoon van de salsamuziek. In de appreciatie van dit werk vinden de ondervraagde latino's elkaar, ongeacht hun opleiding, beroep of inkomen. De volgende twee citaten van respondenten met heel verschillende opleidingsniveaus en beroepen verduidelijken de cultureel integratieve functie van deze zanger voor een groot publiek:

(1) 'Ja, Oscar d'Leon is gewoon heel goed. Vanuit muzikaal gezichtspunt maakt hij heel goede muziek en hij is ook nog eens een goede arrangeur, dirigent en danser. D'Leon is heel populair in Cuba en zelfs in heel Latijns-Amerika. Hij is heel simpel gezegd een god op het gebied van de salsa, geliefd en bewonderd door brede lagen van de bevolking' (respondent uit Cuba, man, 42 jaar; universitaire studie elektrotechniek; netwerkingenieur; ouders: middelbare opleiding, hoge beroepsstatus).

(2) 'Deze muzikant is het helemaal, hij heeft gewoon het gevoel voor de salsa in zich zitten. Oscar d'Leon heeft de salsa gerevolutioneerd en hij wordt door iedereen beluisterd' (respondent uit Colombia, man, 39 jaar; laag opleidingsniveau; dj en huisman; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

Tabel 3 laat zien dat de waardering voor de acht salsacomposities eveneens samenhangt met sociale herkomst, zij het in minder sterke mate dan met de opleiding en het beroep van de respondenten. Het duidelijkst zijn de verschillen in waardering voor de twee populaire stukken tussen enerzijds de respondenten met ouders die een hoge beroepsstatus hadden en anderzijds respondenten van wie de ouders een intermediaire of lage beroepsstatus hadden, maar slechts met betrekking tot een van deze muziekstukken zijn de verschillen significant. Een verklaring voor het zwakke verband met sociale herkomst (vooral voor zover afgemeten aan het opleidingsniveau van de ouders) zou gelegen kunnen zijn in de intergenerationele mobiliteit: bijna 40 procent van de respondenten heeft een hogere opleiding genoten dan hun ouders, 20 procent heeft een hogere beroepsstatus. Daarnaast speelt waarschijnlijk een rol dat de salsamuziek een betrekkelijk nieuw en van oorsprong populair genre is dat zich na zijn opkomst in de jaren zestig geleidelijk differentieerde in verschillende stijlen waaraan een uiteenlopende artistieke waarde werd toegekend.¹⁰

De variatie in muzikale voorkeuren blijkt van de genoemde statuskenmerken het sterkst te correleren met opleiding, een bevinding die spoort met die van talrijke grootschaliger studies. Ze wordt bevestigd door de in tabel 5

samengevatte antwoorden van de geïnterviewden op de vraag welke *drie* van de ten gehore gebrachte muziekstukken zij het meest waardeerden. Deze tabel toont opnieuw een duidelijk en sterk significant verband tussen opleidingsniveau en smaak. Zo blijken de als artistiek hoogstaand gekwalificeerde composities even weinig geprefereerd te worden door de lager opgeleiden als de populaire stukken door de hoogopgeleiden.

Tabel 5 Opleiding en smaakoordeel: de drie meest geprefereerde salsacomposities

Classificatie	Hoogstaand	Gemiddeld (<i>middle brow</i>)	Populair	Totaal
Nr. muziekstuk	1 en 2	3, 4, 5 en 6	7 en 8	
Opleiding				
Hoog (20)	22 (37%)	34 (57%)	4 (7%)	60 (100%)
Middelbaar (12)	9 (25%)	15 (42%)	12 (33%)	36 (100%)
Laag (8)	2 (8%)	10 (42%)	12 (50%)	24 (100%)

Significant op niveau $p < 0.01$; volgens chi-kwadraattoets ($df = 4$)

Aan de respondenten is tevens de vraag gesteld welke *salsastijl* zij prefereren. Zoals te verwachten was, sporen de antwoorden met de geuite waardering voor de ten gehore gebrachte muziekstukken: respondenten die een bepaald stuk hoog waardeerden, spraken doorgaans ook een voorkeur uit voor de stijl die dat stuk vertegenwoordigde. Specifieker: degenen die de artistiek hoogstaande composities in de stijl van de salsa clásica waardeerden, prefereerden deze stijl in het algemeen, terwijl personen met een voorkeur voor de populaire muziekstukken juist de salsa romántica, salsa erótica en salsa pop tot de stijlen rekenden waarvan ze hielden. Dit geeft aan dat de waardering van de respondenten voor de ten gehore gebrachte composities niet afhing van de toevallige selectie daarvan. Daarbij kan weer het verband met opleiding en beroep worden opgemerkt: naarmate het opleidingsniveau en de beroepsstatus hoger zijn, is de waardering voor de salsa clásica groter.

De nieuwere, hybride vormen van salsa (*salsaton*, *reggaeton*, enzovoort) worden door iets meer dan de helft van alle respondenten geapprecieerd. Wat dit betreft kan geen verband met opleiding of andere statuskenmerken worden waargenomen, behalve dat vier van de tien hoogopgeleide personen met een voorkeur voor deze stijlen daarbij nadrukkelijk een onderscheid maken tussen muziekcomposities met een hoog artistiek niveau en minderwaardige stukken in hetzelfde stijlgenre. Het volgende citaat, representatief voor alle vier respondenten, verduidelijkt deze houding:

- (3) ‘Laat ik het zo zeggen: de moderne stromingen in de salsa hebben hun goede en slechte kanten. Er is dus goede en slechte nieuwe muziek. De teksten hebben vaak geen sociale referenties; het gaat over vrouwen, over hun grote achterwerk – helemaal geen poëzie. Dat bevalt me absoluut niet. Wanneer

deze muziek echter goed gemaakt is, ja, dan is het helemaal een ander geval. (...) Voor mij is enerzijds de muzikaliteit, dus de muzikale patronen en het ritme, belangrijk. Anderzijds gaat het om de poëzie, de boodschap' (respondent uit Colombia, man, 46 jaar; universitaire studie theater; theaterpedagoog, acteur, muzikant en dansleraar; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

Naast opleidingsniveau en beroepsstatus spelen in variatie van de appreciaties voor verschillende soorten salsamuziek ook de richting van de opleiding, de aard van het beroep en 'van huis uit' geleerde culturele praktijken een rol.¹¹ Niet alleen de *hoeveelheid*, maar ook de *aard* van het cultureel kapitaal is van belang voor de smaakvorming. Zoals eerder is opgemerkt in verband met het effect van inkomen, blijkt uit de gegevens dat personen die een alfa- of gammaopleiding voltooid hebben een sterkere voorkeur voor de artistiek hooggewaardeerde salsacomposities vertonen dan mensen met een bèta-opleiding. Voorts blijken de twaalf respondenten die werkzaam zijn in creatieve beroepen zoals muzikant, beeldende kunstenaar, grafisch vormgever, dj, journalist, danser, kunstcriticus en sieradenontwerper, zonder uitzondering de salsa clásica te prefereren, terwijl dit slechts voor een minderheid van de respondenten in andere beroepen geldt.

Van belang voor de ontwikkeling van een 'artistieke' smaak is bovendien een vertrouwdheid in de omgang met kunsten van jongs af aan, waaronder specifiek het bespelen van een muziekinstrument. Zo hebben 18 van de 25 respondenten met een smaakvoorkeur voor de klassieke salsa in hun jeugd een muziekinstrument leren bespelen. De meesten van hen groeiden op in een milieu waarin ten minste één familielid een muziekinstrument kon bespelen. Deze muzikale vorming verschilde overigens weer naar klas-senachtergrond, zoals de volgende twee citaten illustreren:

(4) 'Deze muziek [salsa clásica] was altijd een belangrijk deel van mijn leven; ik ben er bij wijze van spreken mee opgegroeid. Toen ik acht was, ben ik begonnen met muziek spelen. Ik kom namelijk uit een zeer muzikale familie. Generaties lang zijn veel mensen in mijn familie als muzikant bezig geweest; mijn vader, grootvader en ooms waren muzikanten. (...) Bij mij thuis – ik kom uit een streek met veel salsa en veel *salseros* – hoorde of speelde men altijd muziek, altijd' (respondent uit Colombia, man, 48 jaar; middelbare opleiding; professioneel muzikant; ouders: lage opleiding, middelbare beroepsstatus).

(5) 'Ik hou niet van deze *easy-listening*-muziek, deze *shopping-center*-muziek [populaire salsa]. (...) Ik weet niet of dat met mijn ouderlijk huis samenhangt. (...) Mijn moeder werd door haar familie verplicht piano te spelen en ze speelde jarenlang gedisciplineerd en haalde veel diploma's. We hadden dus een piano in huis, ik probeerde op een absoluut autodidactische manier piano te spelen. Vanuit een professioneel oogpunt bezien was mijn niveau heel beperkt, maar

ik had altijd een bijzondere fascinatie voor de muziek. Daar waren dan de partituren en ik speelde ze, en er stonden foto's van Beethoven in onze huiskamer. Laat ik het zo stellen: er was een materiële relatie tot de muziek aanwezig, wat heel attractief was voor een kind zoals ik. Ook hadden we een elektrische piano in mijn ouderlijk huis. Mijn ouders vroegen op een gegeven moment: "Wat wil je?" Toen was ik achttien en ik wilde een synthesizer. (...) Soms produceerde ik met deze synthesizer stukken muziek, maar een fragment van 2,3 minuten kostte mij een maand werk' (respondent uit Cuba, man, 36 jaar; universitaire studie kunstgeschiedenis; journalist kunstkritiek; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

Terwijl beide respondenten van kind af aan gestimuleerd werden tot actieve muziekbeoefening, tonen hun uitspraken verschillen in zowel de manier van omgang met muziek in de familie als in het soort muziek dat beluisterd en beoefend werd. De Colombiaanse respondent is afkomstig uit een 'volks' milieu waar het spelen van salsamuziek integraal deel van uitmaakte. In de veeleer burgerlijke familie van de Cubaan was de klassieke Europese muziek veel belangrijker en werd muziek navenant anders benaderd (partituren, de centrale plaats van de piano, het gedisciplineerde spel van de moeder). Deze verschillende vormen van muzikale socialisatie (vgl. De Jager 1967) hebben echter met betrekking tot de salsa geleid tot overeenkomstige smaakvoorkeuren.

2 Smaakvoorkeuren van 'experts' en 'consumenten'

Dat klassenkenmerken zoals opleidings- en beroepsniveau niet als enige van belang zijn voor de verklaring van de smaakverschillen, blijkt ook bij vergelijking van de tien 'experts' (mensen die muzikant, dansleraar/danser of dj zijn als hoofdberoep of nevenwerkzaamheid) met de overige respondenten. Tabel 6 geeft de verdeling van de antwoorden op de vraag aan welke salsa-stijlen men de voorkeur geeft.

Tabel 6 Door 'experts' en 'consumenten' geprefereerde salsastijlen (meer dan één vermelding mogelijk)

	Salsastijlen					
	<i>salsa clásica</i>	<i>salsa cubana</i>	<i>Nieuwere stijlen**</i>	<i>salsa romántica</i>	<i>salsa erótica</i>	<i>salsa pop</i>
Experts (10)	9 (90%)*	4 (40%)	6 (4) (60%)	2 (20%)	1 (10%)	1 (10%)
Consumenten (30)	16 (53%)*	13 (43%)	17 (2) (56%)	13 (43%)	6 (20%)	10 (33%)

* Significant op niveau $p < 0.05$ (chi-kwadraattoets, $df = 1$)

** Tussen haakjes: alleen voorzover als artistiek hoogwaardig beschouwd.

De experts hebben, zo blijkt uit de tabel, een sterke voorkeur voor de artistiek hooggeschatte salsa clásica en brengen weinig waardering op voor de populaire salsa romántica, salsa erótica en salsa pop. De hoeveelheid educatief

kapitaal is niet bepalend voor hun waarderingen, want het onderwijsniveau van deze salsakenners is heel uiteenlopend: vier hebben een hogere opleiding voltooid, vijf een middelbare en één een lagere. Iets dergelijks geldt ook voor hun sociale herkomst. Ongeacht hun educatieve achtergrond en sociaal herkomstmilieu hebben de kenners van het genre dus een uitgesproken voorkeur voor de 'betere' salsa. Daarin komen ze sterk overeen met de hoger opgeleiden onder de overige respondenten, bij wie het opleidings- en het daarmee samenhangende beroepsniveau wél een belangrijke differentiërende invloed hebben.

Speciaal bij de experts komt de eerder gesignaleerde betekenis naar voren van muzikale vorming in het gezin van herkomst, van overdracht van familiair cultureel kapitaal op dit gebied. Zo bespeelden ze vrijwel allemaal van jongs af aan een muziekinstrument. In vier gevallen mondde dit uit in een voltooide muziek- of dansopleiding.

De salsakenners zijn zich duidelijk bewust van het onderscheidende van hun smaak. Ze zijn geneigd zich af te zetten tegen de niet-deskundigen, de gewone consumenten van deze muziek, zoals de volgende twee citaten illustreren:

(6) 'In tegenstelling tot de andere mensen [in een discotheek] interesseer ik me meer voor de instrumentatie en de compositie. Ik denk dat je in staat moet zijn muziek te horen, wat voor muziek het ook is. (...) Je moet muziek meemaken, meebelevén. Niet slechts van buiten beschouwen, nee, nee. Ik wil me inleven in de muziek. Jazz beluister ik ook op deze manier' (respondent uit Cuba, man, 41 jaar; universitaire studie muziek, conservatorium; internationale concertexpertise als muzikant, muziekleraar hbo; ouders: middelbare opleiding, hoge beroepsstatus).

(7) 'Salsa is een middel geworden om snel geld te verdienen, het is een lucratieve business. Het is een golf, een trend. Mensen die met deze modieuze golf meegaan, maken helemaal geen onderscheid. Ze hebben gewoon geen waardering voor het verleden. (...) Marc Anthony kan het gewone publiek enthousiast maken. Maar deze zanger is heel oppervlakkig, hoewel hij geen slechte stem heeft. Maar zijn muziek is slechts voor het moment. Zijn muziek vergeet je heel snel. Ze is zeker niet te vergelijken met de muziek van Puente, Palmieri of Sonora Ponceña' (respondent uit Colombia, man, 43 jaar; middelbare opleiding: mbo maatschappelijk werk; dj, kleine ondernemer en huisman; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

Zoals de meeste kenners in dit onderzoek maken ook deze twee personen een duidelijk onderscheid tussen zichzelf en het gewone publiek, oftewel tussen mensen met een goede smaak en met een slechte smaak. De opmerkingen hierover zijn heel expliciet en laten geen twijfel bestaan over de scheidslijnen

die zij aanbrengen. Zo spreekt de eerste respondent over zijn bijzondere aandacht voor instrumentatie en compositie, die hij ‘in tegenstelling tot de andere mensen’ belangrijk acht; persoon twee is nog explicieter waar hij het heeft over ‘het gewone publiek’, mensen die ‘helemaal geen onderscheid maken’ en ‘geen waardering voor het verleden hebben’.

Vergelijkbare uitingen van distinctie zijn aan te treffen bij de hoger opgeleide niet-experts. Zowel in muzikale smaak als in de verwoording en legitiemerings daarvan komen de ‘experts’ van verschillende opleidingsniveaus en de ‘consumenten’ met een hoog opleidingsniveau met elkaar overeen. Een verschil is dat een deel van de experts in de omschrijving van hun eigen houding een onderscheid maakt tussen een professionele visie en een op de consumenten gericht perspectief. De volgende uitspraak geeft dit aan:

(8) ‘Ik maak een onderscheid tussen mijn smaak en mijn beroep. (...) Ja, privé luister ik soms naar salsa, vooral salsa die mij bevalt en als ik in de *mood* ben. Of als ik nieuwe muziek ga uitzoeken in een platenzaak, dan luister ik naar salsa. Dan ga ik naar de platenzaak en luister ik heel geconcentreerd. Bij bepaalde muziek weet ik dan meteen: daar wil ik niet naar luisteren. Ik probeer dat gewoon te scheiden, dansleraar of dj en de privésfeer. (...) Als dj weet ik precies welke muziek de massa aanspreekt, wat de massa ophitst om te dansen. Maar bepaalde salsanummers, bijvoorbeeld composities van Marvin Santiago – hij maakt gecompliceerde muziek, prachtige muziek (...) maar het is gewoon te gecompliceerd. (...) Afhankelijk van het soort publiek en evenement kan zo’n stuk een afknapper – iedereen gaat weg van de dansvloer – of een stimulans zijn. Bij bepaalde composities dus, gaan mensen weg. Dan weet ik dat deze mensen niet naar deze muziek luisteren, zij hebben zich überhaupt niet met deze muziek ingelaten en weten er niets vanaf’ (respondent uit Colombia, man, 31 jaar; middelbaar beroepsonderwijs: handel en dans; eigenaar dansschool en dansleraar; ouders: hoge opleiding, middelbare beroepsstatus).

Behalve tussen privé- en werksfeer maakt deze respondent ook een onderscheid tussen verschillende soorten consumenten en evenementen waar hij muziek draait. Daarmee geeft hij aan dat in de *salsascene* een hiërarchie van artistieke niveaus bestaat. De meeste consumenten staan naar zijn oordeel laag in deze hiërarchie; ze vinden de artistiek hoogstaande salsa ‘te gecompliceerd’ en ‘weten er niets van af’. Maar vanwege zijn beroep als dj en dansleraar moet hij aan de smaak van deze ‘massa’ voldoen. Een soortgelijke houding is lang geleden door Howard Becker (1963: 85 e.v.) beschreven bij Amerikaanse muzikanten in dansorkestjes die het liefst echte ‘jazz’ wilden spelen, maar zich om den brode gedwongen zagen te voldoen aan de inferieure wensen van het *square* publiek.

3 Redenen voor appreciaties en criteria van beoordeling

Waarom houden mensen van bepaalde soorten muziek, i.c. salsamuziek? Welke aspecten vinden ze belangrijk, welke criteria hanteren ze bij hun smaakoordelen? En hoe variëren de criteria in samenhang met de getoonde voorkeuren zelf en met positionele kenmerken? In dit onderzoek is geprobeerd dat probleemgebied op een grondiger en nauwkeuriger manier dan gebruikelijk te verkennen door de respondenten onder meer een open vraag voor te leggen naar de kenmerken van de muziek die zij belangrijk vinden als basis voor hun appreciatie en door de antwoorden vervolgens aan een systematische analyse te onderwerpen, gericht op het vinden van inhoudelijke overeenkomsten, verschillen en terugkerende patronen. Deze op de benadering van de *grounded theory* gebaseerde analyse (Glaser en Strauss 1967; Titscher, et al. 2000) bracht tien beoordelingscriteria naar voren. Tabel 7 geeft weer hoe vaak deze door personen met verschillende opleidingsniveaus werden genoemd.

Tabel 7 Opleidingsniveau en genoemde beoordelingscriteria

Opleidingsniveau	Beoordelingscriteria				
	Melodie	Dansbaarheid	Emotionaliteit	Mooie stem	Complexiteit/ ritme
Hoog (20)	1 (5%)*	2 (10%)*	3 (15%)*	2 (10%)*	7 (35%)
Middelbaar (12)	4 (33%)*	3 (25%)*	6 (50%)*	4 (33%)*	5 (42%)
Laag (8)	6 (75%)*	8 (100%)*	7 (88%)*	6 (75%)*	1 (13%)

Opleidingsniveau	Beoordelingscriteria				
	Tekst/ boodschap	Dynamiek	Compositie/ arrangement	Instrumentatie	Muzikaliteit
Hoog (20)	12 (60%)*	2 (10%)	8 (40%)	9 (45%)	8 (40%)
Middelbaar (12)	7 (58%)*	0 (0%)	3 (25%)	3 (25%)	3 (25%)
Laag (8)	0 (0%)*	0 (0%)	1 (13%)	1 (13%)	1 (13%)

* Significant op niveau $p < 0.05$ (chi-kwadraattoets, $df = 2$)

Hoger en lager opgeleide respondenten blijken duidelijk te verschillen in de beoordelingscriteria die zij hanteren, oftewel de aspecten van muziekstukken die zij voor waardering belangrijk vinden. De hoger opgeleiden letten vooral op de tekstuele inhoud of boodschap, de kwaliteit van de compositie, de instrumentatie, de complexiteit of het verrassende van het ritme en de muzikaliteit van de uitvoering. De laagopgeleiden daarentegen noemen die aspecten vrijwel niet; zij waarderen een salsastuk veeleer vanwege de dansbaarheid ervan, de emotionele aanspreekbaarheid, de mooie stem van de zanger en de prettige, goed in het gehoor liggende melodie. De volgende drie citaten zijn typerend voor de hoger opgeleiden:

(9) 'Waarom mij dit stuk bevalt? Ja, vanwege het ritme, de muzikaliteit en de lyriek; vooral deze lyriek heeft een diepere betekenis. Dit stuk heeft een bepaalde poëzie, die wel van de straat komt, maar niet vulgair is. En dan is er deze excellente compositie, die mij zeer bevalt; zoals alle stukken van hem [Oscar d'Leon] goede composities zijn. (...) Voor mij is hij een vertegenwoordiger van de oude tijd, aan het einde van het klassieke tijdperk' (respondent uit Puerto Rico, vrouw, 25 jaar; universitaire studie dans en romanistiek; thans studie aan de Hogeschool voor de Kunsten; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

(10) 'Ik prefereer muziek die een boodschap heeft; en dat geldt voor alle muziek. (...) Ik maak een onderscheid tussen twee soorten salsa: salsa met een tekstuele boodschap, dus salsa die iets wil zeggen en diepzinnig kan zijn of waar iets achter zit. Maar veel mensen luisteren niet naar deze salsa. En er is salsa, simpelweg om te dansen. Voor mij zijn de klassieke salseros, zoals Hector Lavoe of Tito Puente, voorbeelden van de salsa met een boodschap, vaak sociaal-kritisch. Daarentegen is de romantische salsa meer voor het plezier, het vermaak, voor het hart' (respondent uit Venezuela, man, 44 jaar; Hogeschool voor de Kunsten; zelfstandig beeldend kunstenaar, fotograaf en webdesigner; ouders: middelbare opleiding en beroepsstatus).

(11) 'Er is salsa die ik beluister vanwege de tekst, maar er is ook salsa waar ik met minder aandacht naar luister. Voor mij is zowel de tekst als de muziek belangrijk. Daarom bevalt dit stuk me [Sonora Ponceña]. Ik prefereer songteksten met een kritische inhoud. (...) Bepaalde Latijns-Amerikaanse muziek kent veel improvisatie. (...) Daar hou ik van: autonome, onafhankelijke en authentieke muziek' (respondent uit Cuba, man, 36 jaar; universitaire studie techniek; topograaf; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

In deze uitspraken ontbreken kenmerken zoals dansbaarheid en emotionele aanspreekbaarheid. Die worden juist veelvuldig genoemd door personen met een lage opleiding en beroepsstatus. Zij waarderen salsa in eerste instantie vanwege het vermaak dat de muziek hun brengt. De volgende twee interviewfragmenten illustreren dit:

(12) 'Ja, op dit stuk [van José Alberto] kun je goed dansen. Ik maak een onderscheid tussen salsa waarop je kunt dansen en salsa die je beter kunt beluisteren. Mij bevalt vooral de salsa waarop je kunt dansen: de moderne levende salsa of de salsa romántica. De salsa clásica vind ik helemaal niets, dat is muziek om in slaap te vallen. Salsa betekent voor mij vermaak, plezier en dans. Ik hoor met mijn benen en mijn hart, niet met mijn hoofd' (respondent uit de Dominicaanse Republiek, vrouw, 55 jaar; basisonderwijs; huisvrouw; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

(13) 'Goed, mijn voorkeur gaat uit naar de sentimentele muziek; daarom bevat dit stuk [van Santiago/Enrique] me. Ik hou bijvoorbeeld van romantische muziek. Als ik naar muziek luister, dan is het muziek met een emotionele achtergrond. (...) Ik hou niet van zware, abstracte teksten' (respondent uit de Dominicaanse Republiek, vrouw, 35 jaar; basisonderwijs; kleine ondernemer; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

Deze verschillen tussen hoger en lager opgeleiden komen in belangrijke mate overeen met de interpretatie van Bourdieu (1979), waar hij de 'esthetische dispositie' van leden van de dominante klasse contrasteert met de 'populaire esthetiek' van de arbeidersklasse. De esthetische dispositie kenmerkt zich door een gerichtheid op de vorm (bij voorkeur complexe vormen) boven functie (nut) en inhoud (boodschap) en door distantie van directe emotionele bevrediging, terwijl de populaire esthetiek gericht is op wat herkenbaar is en onmiddellijk aanspreekt. De bevindingen van dit onderzoek laten echter zien dat de inhoud – de tekstuele boodschap – juist door hoger opgeleiden vooropgesteld wordt. Zij waarderen in teksten een sociaal-kritische, authentieke of meerduidige inhoud. Als hun oriëntatie getypeerd kan worden als een 'esthetische dispositie', betekent die in elk geval niet dat de 'inhoud' niet belangrijk zou zijn en de 'vorm' los van inhoud of boodschap het absolute primaat zou hebben. Lager opgeleiden letten juist veel minder op de tekstuele inhoud en tonen als zij die al noemen een voorkeur voor teksten met een lichte, vrolijke of sensuele strekking.

Smaakverschillen impliceren nog geen hiërarchie. De analyse tot dusver heeft echter naar voren gebracht dat de verschillende smaakpreferenties in een hiërarchische verhouding tot elkaar staan in de zin dat ze samenhangen met statusattributen en meer of minder corresponderen met de oordelen van smaakspecialisten. Hiërarchisering komt ook naar voren in de wijze waarop verschillende respondenten hun eigen smaak en die van anderen plaatsen. Hoger opgeleiden zijn meer dan lager opgeleiden geneigd zichzelf een 'betere' smaak toe te kennen en zich te keren tegen smaakvoorkeuren die niet de hunne zijn: er is dus een a-symmetrische verhouding. Eerder werden al voorbeelden gegeven van de manieren waarop salsa-experts hun aversie tegen de inferieure smaak van 'de massa' tot uiting brachten. Uit de volgende uitspraken van hoog opgeleide respondenten spreekt eenzelfde houding:

(14) 'Ik persoonlijk maak (...) een onderscheid tussen populaire muziek en massamuziek. (...) Het gaat om een totaal andere manier van kunstzinnige productie. De massamuziek is bewust gecreëerd, met een bewuste strategie. Marc Anthony bijvoorbeeld maakt massamuziek. (...) Het is daarom zaak om tussen de grondleggers en de imitators te onderscheiden. (...) Als ik naar de

traditionele muziek uit Venezuela luister, dan kost het mij behoorlijk wat werk en inspanning om deze muziek te begrijpen. En als je dan Venezolaanse massamuziek hoort, dan moet je zeggen dat deze muziek veel, veel simpeler en makkelijker te begrijpen is. En precies dit is het grote verschil' (respondent uit Cuba, vrouw, 32 jaar; universitaire studie kunstgeschiedenis; zelfstandig grafisch vormgever; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

(15) 'Fania All Stars en Hector Lavoe behoren tot de klassieke salsa. Ik zeg het maar zo: mensen met een intellectuele opleiding vinden het niet prettig om op de muziek van Marc Anthony te dansen. Zij dansen op de muziek van D'Leon en Palmieri. (...) Als je in een bar bent dan zijn twee, drie nummers goed, de rest is commercie. Voor de simpele, gewone mensen, gewoon om te verkopen. [lachend:] Wij hebben een kleine muzikale elite en ik hoor daarbij' (respondent uit Colombia, vrouw, 38 jaar; universitaire studie pedagogiek; medewerkster in verzorgingstehuis; ouders: lage opleiding, middelbare beroepsstatus).

De muzikale voorkeur van 'de simpele, gewone mensen' fungeert hier als een tegenpool, een negatief contrast. Zo'n uitdrukkelijk tegenover elkaar stellen van goede en slechte smaak werd nauwelijks aangetroffen bij de latino's die de meer populaire salsastijlen waarderen. Ondanks hun uitgesproken voorkeur voor de meer commerciële salsastijlen spreken de meesten ook waardevol over de klassieke salsastijl:

(16) 'Het meest hou ik van de salsa romántica. Daar worden het echte leven en de liefde bezongen. Niet zo abstract en niet zo experimenteel. Vele klassiekers zijn heel goed. (...) Maar het is simpelweg niet mijn smaak' (respondent uit de Dominicaanse Republiek, vrouw, 26 jaar; middelbare beroepsopleiding; medewerkster kinderopvang; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

Deze respondent maakt dus een onderscheid tussen wat 'goed' is en wat 'mijn smaak' is. De eigen smaak stelt zij daarmee niet als inherent beter voor, en daarin komt zij overeen met de meeste respondenten met een populaire smaak – en verschilt ze van degenen die een artistiek hooggewaardeerde smaak etaleren. Mensen met een populaire smaak, zo zouden we hieruit kunnen concluderen, zijn geneigd de gevestigde artistieke hiërarchie waarin ze zelf laag staan te accepteren, of althans niet expliciet aan te vechten.

4 *Samenhangen tussen smaakvoorkeuren*

In hoeverre is er een samenhang tussen de voorkeuren voor bepaalde salsastijlen en die voor andere muziekgenres en -stijlen, en wat is de aard van deze samenhang? Om dit te onderzoeken, is aan respondenten een open vraag voorgelegd omtrent hun luistergedrag en muzikale preferenties in het algemeen, waarbij ze genres alsook stijlen daarbinnen en afzonderlijke com-

ponisten, composities, musici en zangers konden noemen. Op deze wijze konden veel specifiekere en meer gedifferentieerde voorkeuren worden vastgesteld dan wanneer – zoals gebruikelijk is – met van tevoren bepaalde categorieën zou zijn gewerkt. De uiteenlopende antwoorden werden vervolgens in muziekcategorieën ingedeeld (in totaal 23), waarna deze werden vergeleken met de voorkeuren voor een bepaalde salsastijl.

De resultaten laten een duidelijk patroon zien. Aan de ene kant is er een brede overeenstemming: vrijwel alle respondenten geven aan pop- en rockstijlen enigermate boven jazz of klassieke muziek te verkiezen. Ook rekent een meerderheid, onafhankelijk van opleidingsniveau en preferentie voor bepaalde salsastijlen, traditionele Latijns-Amerikaanse genres tot haar favoriete muziek. Tegelijk zijn er uitgesproken verschillen, die een samenhang tussen de preferenties binnen en buiten het genre van de salsamuziek inhouden. Terwijl de personen met een voorkeur voor de artistiek hooggewaardeerde salsastijlen in het algemeen vrij veel belangstelling en waardering hebben voor klassieke muziek en/of jazz, zijn die bij de respondenten met een voorkeur voor populaire salsastijlen gering of afwezig.

Wordt er klassieke muziek geprefereerd, dan kan men een homologie zien tussen een bepaalde salsastijl en bepaalde stijlen binnen de klassieke muziek. Liefhebbers van de salsa clásica noemen stijlen zoals barok, romantiek, expressionisme en contemporaine klassieke muziek, terwijl zij bijvoorbeeld walsen en operettes afwijzen. Die laatste worden juist wel genoemd door sommige liefhebbers van populaire salsastijlen.

Wat betreft de voorkeur voor rock/pop appreciëren liefhebbers van de klassieke salsa vooral wereldmuziek, reggae en klassieke en symfonische rock (van bijvoorbeeld Led Zeppelin, Jimmy Hendrix of Deep Purple). Deze stijlen kunnen op minder waardering rekenen bij personen met een voorkeur voor populaire salsastijlen, die veel meer houden van lichte popmuziek (van bijvoorbeeld Justin Timberlake of Julio Iglesias).

Deze samenhangen tussen voorkeuren voor muziekstijlen in verschillende genres zijn niet willekeurig, want in hoge mate terug te voeren op culturele oriëntaties die naar voren komen in manieren waarop men de eigen voorkeuren omschrijft en motiveert. De redenen waarmee de voorkeur voor een bepaalde salsastijl wordt toegelicht – zoals hierboven aangegeven –, komen overeen met de redenen voor de appreciatie van bepaalde stijlen in andere muziekgenres. Waar de ene groepering – de hoger opgeleiden, de salsakeners – in de muziek van welk genre dan ook vooral aspecten als complexiteit, dynamiek en originaliteit zegt te waarderen, wil de andere bovenal plezier aan muziek ontlenen. Illustratief voor de oriëntatie van de eerste groep is de volgende uitspraak:

(17) 'Als je de muziek op mijn iPod bekijkt, dan weet je meteen waar ik naar luister: Drum n'Bass, Lounge, Goa, Sidetrance, heftige jazz, klassieke jazz,

interessante klassieke muziek, symfonische rock. (...) In het algemeen wijs ik voorspelbare muziek af. Ik denk dat dat de essentie is voor mij: verrassingen, continue dynamiek, het samenspel, innovatie en improvisatie' (respondent uit Colombia, man, 25 jaar; thans studie aan Hogeschool voor de Kunsten; ouders: middelbare opleiding, hoge beroepsstatus).

Een interessante bevinding is ten slotte dat de hoger opgeleide liefhebbers van salsa clásica méér stijlen in meer genres zeggen te appreciëren dan de lager opgeleide liefhebbers van populaire salsa. Men zou dus kunnen zeggen dat de hoger opgeleiden – conform de resultaten van eerder onderzoek – over een breder smaakspectrum beschikken en die zin (meer) 'omnivoor' zijn. Maar deze 'omnivoriteit' blijkt gepaard te gaan met een hoge mate van *exclusiviteit*, waarbij scherpe onderscheidingen worden aangebracht tussen wat wel en niet passabel is (vgl. Ollivier et al. 2008; Warde et al. 2008; Tampubolon 2008).

5 *Betekenisgeving en groepsidentificaties*

Vrijwel alle respondenten gaven aan een bijzondere affiniteit met de salsamuziek te hebben (vergelijk noot 6) en er gevoelens aan te ontleen die te maken hebben met hun Latijns-Amerikaanse herkomst. Salsa speelt in het algemeen een belangrijke rol in hun leven, zowel hier in Europa alsook vroeger in het herkomstland. Veel waarde hechten ze aan het *gezamenlijk* beleven van de muziek, met mensen die dezelfde appreciaties delen en met wie ze zich dus verwant voelen. Een grote meerderheid van de respondenten – onafhankelijk van opleiding, beroep, sociale herkomst en nationaliteit – verbindt de salsa met sociabiliteit, met communicatie, contact en gezelligheid. Bij feesten en familiereünies is salsa een vast bestanddeel. Geen van de respondenten zegt uitsluitend alleen naar salsa te luisteren en de meesten horen de muziek heel vaak of overwegend in groepsverband (en elf respondenten, oftewel 28 procent, zelfs uitsluitend in groepsverband). Dat salsa een middel bij uitstek is tot sociaal contact wordt door verschillende respondenten benadrukt:

(18) 'Salsa is een taal van het contact, van het sociale contact, met name in de vorm van dansen. (...) In Cuba is het echt een vereiste om je [door middel van lichaamstaal] te kunnen uitdrukken en [daarmee] de gesproken taal aan te vullen. Je leert iemand bij een feest of bij een ontmoeting kennen, je spreekt een tijdje met deze persoon en dan ga je met haar of hem een beetje dansen. Die dans is een deel van het communicatiesysteem. Hier in Nederland is men veel meer gedistantieerd' (respondent uit Cuba, man, 36 jaar; universitaire studie kunstgeschiedenis; journalist kunstkritiek; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

(19) 'Meestal beluister ik salsa op plaatsen waar men elkaar ontmoet of waar men danst, of bij concerten in de zomer. (...) Salsamuziek is deel van mijn

cultuur. Ik geloof dat ik zonder deze muziek niet zou kunnen leven. Als wij bijvoorbeeld een familiereünie hadden of een verjaardag, dan luisterden we naar salsa en dansten we erop tot in de vroege ochtend, tot vijf of zes uur' (respondent uit Venezuela, vrouw, 39 jaar; universitaire studie informatica en bestuurskunde; kaderpositie bij een bank; ouders: middelbare opleiding en beroepsstatus).

Salsamuziek vervult zo een integratieve functie; ze is onderdeel van interactierituelen die gevoelens van onderlinge verbondenheid opwekken en versterken (vgl. Collins 2004). Deze muziek versterkt, anders gezegd, wij-gevoelens en draagt zo bij tot een besef van een gemeenschappelijke identiteit, die vorm krijgt door vergelijking met andere groepen (vgl. Tajfel en Turner 1986). De solidariserende en identiteitsversterkende werking van de muziek houdt tegelijk afgrenzing en onderscheid in. Ook op deze wijze fungeert de muziek als middel tot *distinctie*, maar dan een distinctie die niet zozeer verbonden is met klasse en status als wel met etniciteit en nationaliteit. De ondervraagden associëren de muziek met hun Latijns-Amerikaanse of, specifiek, nationale (Cubaanse, Colombiaanse, enzovoort) identiteit, waarin ze zich als immigranten onderscheiden van de Nederlanders of Zwitsers om hen heen.¹² Enkele interviewfragmenten kunnen dit illustreren:

(20) 'Ik beluister salsa het liefste samen met Cubanen. (...) De Hollanders hebben een andere cultuur; wij (...) weten wat salsa is en wat het voor ons betekent. Een Hollander danst op salsa en luistert ernaar, maar zonder een gevoel te hebben voor het ritme. Soms kunnen Hollanders heel goed salsa dansen, soms beter dan een Cubaan, maar het valt op dat salsa hen niet raakt. (...) Het gevoel komt gewoon van binnen, het gevoel voor de salsa is aangeboren' (respondent uit Cuba, man, 31 jaar; mbo sport; klusjesman; ouders: hoge opleiding en beroepsstatus).

(21) 'Hoe zal ik het zeggen? Als ik salsa beluister, dan voel ik me Cubaan. (...) Ik weet niet waar dat gevoel vandaan komt. Toen ik nog in Cuba leefde, was dat heel anders. Daar was ik me niet zo bewust van mijn wortels. In die tijd vond ik salsa niet eens zo goed, weet je. Natuurlijk vond ik het wel *cool*, maar ik luisterde gewoon naar Amerikaanse muziek. Sinds ik hier in Nederland leef, voel ik me meer verbonden met salsa en met Cuba. Dat ik eigenlijk heel vreemd' (respondent uit Cuba, man, 23 jaar; middelbaar onderwijs; dansleraar, medewerker sportschool; ouders: middelbare opleiding en beroepsstatus).

De eerste respondent grenst zich duidelijk af van de Nederlanders, waarbij hij de positieve kanten van de eigen groep – wij Cubanen, met ons natuurlijke, aangeboren gevoel voor het ritme van de salsa – beklemtoont. In het tweede citaat stelt de geïnterviewde met enige verwondering vast dat hij pas

door zijn migratie naar Nederland een besef heeft gekregen van zijn 'wortels', zijn verbondenheid met Cuba, en dat daarbij de salsa meer voor hem is gaan betekenen als de muziek die die gevoelens van verbondenheid uitdrukt en oproept.

Het gaat hier steeds om een besef van een gedeelde identiteit, om wij-gevoelens, maar wie precies die 'wij' vormen, is voor de respondenten lastig te omschrijven. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het volgende fragment, afkomstig uit hetzelfde interview als hierboven (in citaat 20) is aangehaald:

(22) 'Ik voel me verbonden met mijn wortels, met mijn land. Traditionele symbolen van mijn geboortegrond – *cigarros*, salsa, rum – roepen deze gevoelens in mij op. Ik voel dan een culturele identiteit. Die heeft hoofdzakelijk met mijn gevoel voor Cuba te maken, nee, in eerste instantie met een gevoel voor Latijns Amerika. En in de tweede plaats met mijn wortels – met Cuba, dat de salsa en de bolero heeft voortgebracht' (respondent uit Cuba, man, 26 jaar; mbo sport; klusjesman; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

Deze respondent aarzelt dus tussen zijn zelfdefiniëring als Cubaan of als Latijns-Amerikaan. Soortgelijke aarzelingen of ambivalenties waren bij verschillende andere respondenten te vinden. Dat kan in verband gebracht worden met het hybride en transnationale karakter van de salsamuziek, ontstaan als ze is in verschillende delen van Latijns-Amerika én in Latijns-Amerikaanse immigrantengroepen in Verenigde Staten (Esser en Frölicher 2001; Pacini Hernández 2003; Ospina 1995; Morales 2003; vgl. ook noot 10). Maar dergelijke 'onduidelijkheden' zijn meer in het algemeen kenmerkend voor de manieren waarop mensen blijk geven van een besef van een gedeelde identiteit; dat kan zich tegelijk op verschillende niveaus voordoen, waarbij de grenzen per situatie verschillend worden getrokken (vgl. Hall 1990). Ze kunnen het eigen land, de eigen natie als identificatie-eenheid vooropstellen of de ruimere regio waarvan dat land deel uitmaakt (c.q. Latijns Amerika, dat zelf weer geen duidelijke begrenzing heeft), maar ook verwijzen naar de streek waar ze vandaan kwamen of het dorp of de familie waaruit ze afkomstig zijn. Meer dan de helft van de geïnterviewden verbond de salsa met persoonlijke herinneringen. Een van hen drukte dat zo uit:

(23) '... in het dagelijks leven geeft de salsa mij een gevoel van mijn geboortegrond. Als ik salsa beluister die ik al in Colombia gehoord heb, dan ga ik bij wijze van spreken terug naar mijn wortels, mijn herkomst. Ik heb dan herinneringen aan mijn kindertijd, mijn familie en vrienden die ik daar nog heb. Vaak geeft de salsa me een zekere treurigheid, heimwee, maar ook vrolijkheid en lichtheid' (respondent uit Colombia, man, 43 jaar; universitaire opleiding business administration; horecamedewerker; ouders: lage opleiding en beroepsstatus).

Hoe diffuus de gevoelens van identificatie ook zijn, ze zijn er voor de betrokkenen niet minder belangrijk om. En hoewel de getrokken grenzen vaag en wisselend zijn, is duidelijk wie erbuiten vallen: de hen omringende Europeanen, die in groten getale achter de mode van de salsa aanlopen, maar de ware aard van deze muziek nooit zullen begrijpen. In het benadrukken van hun bijzondere affiniteit met salsa presenteren en legitimeren deze Latijns-Amerikaanse migranten hun anders-zijn.

Conclusie

In deze studie is onderzocht hoe Latijns-Amerikaanse immigranten afkomstig uit zes landen (Cuba, Colombia, Venezuela, Puerto Rico, Panama en de Dominicaanse Republiek) en woonachtig in twee West-Europese landen (Zwitserland en Nederland) verschillende varianten van salsamuziek waarderen en hoe de verschillen en overeenkomsten tussen hun smaakvoorkeuren samenhangen met hun sociale positie en achtergrond. De resultaten van dit onderzoek kunnen worden samengevat als antwoorden op de in de inleiding geformuleerde deelvragen:

1 Binnen het als populair bekend staande genre van de salsamuziek is er een differentiatie van smaakvoorkeuren voor verschillende varianten die nauw samenhangt met de klassenpositie van de onderzochten, zoals geïndiceerd door opleiding (niveau en richting), beroep (status en type), inkomen en sociale herkomst (opleiding en beroep van de ouders).

2 De vooral door hoger opgeleiden gewaardeerde varianten van salsamuziek komen overeen met die welke door professionele specialisten en experts op het gebied van de salsamuziek als artistiek hoogstaand worden gekwalificeerd, terwijl de voornamelijk door lager opgeleiden gewaardeerde varianten naar het oordeel van de specialisten en experts artistiek inferieur zijn. Er kan van een *hiërarchie van smaakvoorkeuren* binnen het genre van de salsamuziek worden gesproken op grond van a) de samenhang met klassenpositie, b) de correspondentie tussen de smaak van mensen in een hogere klassenpositie en die van professionele specialisten en experts, oftewel mensen met een centrale positie in het (sub)veld van de salsamuziek, alsook c) de gevonden asymmetrie in de beoordeling van de smaak van anderen: hoger opgeleiden en experts zijn uitgesprokener in het afwijzen van de artistiek inferieur geachte varianten van salsa dan lager opgeleiden en niet-experts in het afwijzen van artistiek hooggewaardeerde varianten.

3 Mensen met verschillende smaakvoorkeuren geven daar ook verschillende redenen voor: liefhebbers van artistiek hooggewaarde salsastijlen en -composities leggen de nadruk op aspecten als originaliteit, muzikaliteit, complexiteit alsook een interessante (bijvoorbeeld sociaal-kritische) tekstuele inhoud, terwijl degenen met een voorkeur voor populaire varianten veel meer waarde

hechten aan de vermaaksfunctie en emotionele aanspreekbaarheid van de muziek (dansbaarheid, prettige melodie, mooie stem).

4 De smaakdifferentiatie binnen het genre van de salsamuziek hangt nauw samen met verschillen in smaak met betrekking tot andere muziekgenres. Op grond hiervan kan – althans voor deze groep onderzochten – van een homologie tussen varianten van salsamuziek en andere muzieksoorten worden gesproken, waarbij steeds ‘artistiek hooggewaardeerd’ (geassocieerd met origineel, authentiek, verfijnd, complex) tegenover ‘populair’ (geassocieerd met eenvoudig, emotioneel aansprekend, commercieel) kan worden gesteld.

5 Bij alle geconstateerde, met klassenpositie samenhangende hiërarchische smaakverschillen komen de geïnterviewden in hoge mate met elkaar overeen in a) hun grote waardering voor salsamuziek als zodanig, b) de bij uitstek ‘sociale’ functies die zij aan deze muziek toeschrijven en c) de positief-distinctieve betekenis die deze muziek voor hen heeft in de markering van hun identiteit als Latijns-Amerikaanse immigrant in West-Europa.

Deze resultaten bevestigen in hoge mate Bourdieus distinctietheorie, volgens welke cultureel smaakverschil klassenongelijkheid uitdrukt, articuleert en versterkt. In een microkosmos van één groep en één muziekgenre is hier gevonden wat in deze theorie is gesteld en ook uit vele daaropvolgende studies naar voren is gekomen: een nauwe, zij het geenszins absolute samenhang tussen culturele smaak en activiteiten enerzijds en klassenpositie – in het bijzonder zoals geïndiceerd door opleiding en beroep –anderzijds, waarbij ‘legitieme’, door kenners hooggewaardeerde culturele uitingen en stijlen het meest geapprecieerd worden door mensen in een ‘hogere’ klassenpositie. Deze differentiatie blijkt zich dus ook voor te doen binnen een specifiek muziekgenre dat in zijn geheel tot de populaire cultuur wordt gerekend. Tevens wijst deze studie uit dat de veronderstelde samenhang ook geldt voor een groep die tot de ‘niet-westerse allochtonen’ wordt gerekend (ook al is dit een twijfelachtige classificatie). Daarnaast laat het onderzoek zien dat er sprake is (of althans: in dit geval was) van enige klassengebonden asymmetrie in de manieren waarop mensen elkaars smaak beoordelen: hoger opgeleiden zijn uitgesprokener in het afwijzen van de smaak van de lager opgeleiden dan omgekeerd het geval is.¹³

Een ander aspect dat hier nader is onderzocht, betreft de redenen die mensen voor hun smaakoordelen geven. Ook in dit opzicht bevestigen de uitkomsten tot op grote hoogte de oorspronkelijke distinctietheorie: de manieren waarop hoger opgeleiden hun smaak motiveren, komen sterk overeen met wat Bourdieu typeerde als ‘esthetische dispositie’ (distantie, nadruk originaliteit en complexiteit), zoals de lager opgeleiden veeleer blijf geven van wat hij benoemde als ‘populaire esthetiek’ (directe behoeftebevrediging, nadruk op wat emotioneel raakt en tot meebewegen aanzet). Maar anders dan uit sommige van zijn formuleringen zou kunnen worden afgeleid, gaat het de

mensen van de eerste categorie niet louter om 'de vorm'. Integendeel, zij onderscheiden zich juist ook door de waarde die zij hechten aan de tekstuele inhoud, de boodschap. Dat zal niet tot deze groep en dit genre beperkt zijn. De verhouding tussen 'vorm' en 'inhoud' (of, ruimer, 'functie') en de waarde en betekenis die aan de inhoud of boodschap van kunstwerken moet worden gehecht, zijn steeds weer punten van discussie in artistieke velden – denk bijvoorbeeld aan de telkens terugkerende debatten rond geëngageerde of sociaal-kritische kunst. Als de esthetische dispositie kenmerkend is voor wat 'goede' van 'slechte' smaak onderscheidt, dient onder dit begrip in elk geval meer begrepen te worden dan het vooropstellen van 'de vorm'.

De hoger opgeleiden in dit onderzoek combineren relatief vaak hun appreciatie van salsamuziek, een genre dat in zijn geheel als 'populair' te boek staat, met waardering voor als 'hoger' geclassificeerde muziekgenres zoals de klassieke muziek en moderne jazz: in die zin zijn zij als culturele omnivoren aan te merken, en is deze uitkomst een bevestiging van de omnivoriteitsthese. Maar tegelijk blijkt dit gegeven in het geheel niet in strijd te zijn met de distinctietheorie: 'omnivoriteit' gaat hier, zoals opgemerkt, gepaard met een relatief hoge mate van exclusiviteit, met het maken van onderscheid tussen goede en slechte smaak. Afgaande op dit onderzoek zou men zelfs kunnen poneren: hoe groter de omnivoriteit, hoe sterker de neiging tot distinctie. Die uit zich niet in het volledig omhelzen van het ene en het even volledig afwijzen van het andere muziekgenre, maar in het vellen van onderscheidende oordelen over specifieke stijlen en stukken binnen de salsamuziek en binnen andere genres. De kwantitatieve studies die werken met globale genre-indelingen geven hier geen zicht op, en suggereren ten onrechte een tegenstelling tussen 'omnivoriteit' en 'tolerantie' aan de ene kant en distinctie, exclusiviteit en 'snobisme' aan de andere. Wanneer bijvoorbeeld hoogopgeleide operaliefhebbers nu vaker dan dertig jaar geleden zeggen ook van pop- en rockmuziek te houden, hoeft dat niet te betekenen dat hun neiging tot culturele distinctie is verminderd: het kan immers samengaan met toenemende distinctie binnen het gebied van de pop- en rockmuziek. Dit vermoeden wordt ondersteund door studies naar de differentiële muziekvoorkeuren van jongeren (bijv. Tillekens 1993; zie ook noot 14). Ook met betrekking tot een muziekgenre als de Amerikaanse country is geconstateerd dat zich daarbinnen een diversiteit van stijlen heeft ontwikkeld waarvoor onder verschillende groeperingen een verschillende waardering bestaat.¹⁴ Conventionele genreclassificaties – in zowel de muziek als andere kunstvormen – worden nog steeds gehanteerd om verschillende culturele tradities en stijlsoorten aan te duiden, maar als aanduiding van hoog-laagverschillen hebben ze aan betekenis ingeboet ten gunste van veel specifiekere onderscheidingen binnen genres (vgl. Wilterdink 2005). Voor de meest uiteenlopende artistieke genres – van moderne opera tot *dance*, van poëzie tot thrillers, van museumkunst tot strips en videoclips – werpen

zich kenners op die hoogwaardige (originele, authentieke, complexe, vernieuwende) van minderwaardige (commerciële, simpele) producten onderscheiden en zijn de hoger opgeleide liefhebbers geneigd zich naar de oordelen van de kenners en de professionals te voegen.¹⁵

Dit is een nader te onderzoeken stelling, die in elk geval opgaat voor de hier bestudeerde groepering: Latijns-Amerikaanse consumenten van salsamuziek in Nederland en Zwitserland. Een vraag in aansluiting hierop is of en in hoeverre een dergelijke differentiatie van smaakoordelen met betrekking tot salsamuziek ook te vinden is bij autochtone West-Europeanen en of en hoe dit weer varieert al naar gelang de kennis van en voorliefde voor deze muziek.

Dat salsa onverbrekkelijk verbonden is met Latijns Amerika wordt door de geïnterviewde latino's zelf benadrukt. Ze laten zich voorstaan op hun bijzondere affiniteit met deze muziek en ontlene daaraan wij-gevoelens, een besef van een gedeelde identiteit. Die wij-identiteit impliceert onderscheid, afbakening ten opzichte van degenen die niet tot de eigen groep behoren. Salsa fungeert als aangrijpingspunt en ondersteuning van een *niet-hiërarchische distinctie* tussen 'wij' (Latijns-Amerikanen) en 'zij' (Europeanen).

We kunnen zo twee vormen van distinctie onderscheiden: een die met klasse en status verbonden is en verschillen binnen de eigen – nationaal of etnisch-cultureel gedefinieerde – groep naar voren laat komen, en een die juist de overeenkomsten binnen deze eigen groep benadrukt en het onderscheid met andere groepen markeert. Die twee kunnen blijkbaar goed samengaan. Salsa is klasse, maar meer dan dat alleen.

Noten

1 Opmerkelijk genoeg onderzocht Bourdieu (1979) dit al wel; in zijn studie werden onder meer vragen gesteld naar de waardering voor verschillende werken binnen het genre klassieke muziek en voor verschillende zangers binnen het genre chanson, en werd vastgesteld dat de antwoorden samenhangen met beroep en opleiding (tabel op p. 14 en grafiek op p. 15).

2 Opgenomen in een recent dubbelnummer van *Poetics* 36 (2-3) (2008), met daarin bijdragen van onder meer Bellavance (2008) en Warde et al. (2008).

3 Dit onderzoek is uitgevoerd door een van de auteurs en uitvoerig weergegeven in zijn afstudeerscriptie sociologie (Bachmayer 2006).

4 Elk van deze zes landen heeft een bijdrage aan de ontwikkeling van salsa geleverd en bezit een aanzienlijke salsa-erfenis (Waxer 2002: 4; Manuel 2006: 94-95).

5 De non-response bedroeg 15 procent (zes personen). Dit betrof uitsluitend mensen met een lage of middelbare opleiding.

6 Slechts twee van de veertig respondenten gaven aan geen voorkeur voor de salsamuziek in het algemeen te hebben. Elf personen (28%) beschouwden salsa als hun eerste muzikale voorkeur en zestien personen (40%) noemden een favoriet muziekgenre naast andere, terwijl elf respondenten (28%) zeiden salsa wel te appreciëren, maar niet op de eerste plaats

te zetten. Ook de frequentie van het beluisteren van salsamuziek is een indicatie van de belangstelling. Tien respondenten gaven aan salsamuziek dagelijks te beluisteren, achttien deden dat twee tot vijf keer per week, tien personen luisterden incidenteel (één tot vier keer per maand) en slechts twee personen luisterden niet vaker dan enkele keren per jaar.

7 Status wordt hier ruimer gedefinieerd dan prestige of aanzien, en klasse als meer dan louter materiële levenskansen (conform Bourdieu 1979). Statuskenmerken zijn aldus aspecten van klassenpositie. Hiermee wijken we af van het weberiaanse onderscheid tussen 'klassen' en 'standen' (Weber 1922: 177-180, 631-641) en de Angelsaksische vertaling daarvan in de dimensies 'klasse' en 'status' (bijv. Chan en Goldthorpe 2004). Met dat onderscheid worden de samenhang en de conceptuele overlap tussen sociaaleconomische kenmerken en machtsbronnen aan de ene kant en prestige, statussymbolen en levensstijlkenmerken aan de andere kant gemakkelijk uit het oog verloren.

8 De driedeling in opleidingsniveau naar laag, middelbaar en hoog correspondeert voor de Latijns-Amerikaanse landen met de indeling in 1) *educación primaria* (basisschool, 5-6 jaar) en *educación secundaria* (algemeen voortgezet onderwijs, 2-4 jaar), 2) *educación media* (hoger voortgezet onderwijs, 2-4 jaar) en 3) *educación superior* (universiteit, hogeschool). Binnen de categorie 'laag' hebben enkele oudere respondenten alleen basisonderwijs gevolgd, andere ook *educación secundaria*. Deze laatste vorm van onderwijs is inmiddels in alle zes landen verplicht (http://www.ibe.unesco.org/latin_america.htm).

Bij het vaststellen van de beroepsstatus is gebruikgemaakt van de *Standaard Beroepenclassificatie 1992* van het CBS (2001) en de *International Standard Classification of Occupations 1SCO-08* (110, 2008). Het belangrijkste criterium voor de beroepenclassificatie is het niveau van de benodigde bekwaamheden, primair gedefinieerd door de 'meest geëigende opleiding' (CBS 2001: 7). Daarnaast speelt ook het criterium leidinggeven een rol bij het bepalen van de beroepsstatus.

Bij de codering van inkomens werd uitgegaan van de indeling in kwintielen van bruto huishoudinkomens zoals vastgesteld door de centrale statistische bureaus van Zwitserland en Nederland (BFS 2005: 23; <http://statline.cbs.nl>).

9 De scores werden vastgesteld door van de appreciaties voor de twee artistiek hoogstaande stukken (op een vijfpuntschaal lopend van 5 voor 'bevalt me zeer' tot 1 voor 'bevalt me helemaal niet') het gemiddelde per respondent te nemen. De waardering voor de twee populaire stukken werd op dezelfde wijze gemeten. De waardering voor de vier composities bij elkaar werd bepaald door de scores voor de artistiek hooggeschatte stukken op te tellen bij die voor de twee populaire stukken, waarbij de cijfertoekenning in het laatste geval omgekeerd was (van 1 voor 'bevalt me zeer' tot 5 voor 'bevalt me helemaal niet'), en de som door vier te delen.

10 Salsa was vanaf zijn ontstaan in de jaren zestig transnationaal, hybride en veelvormig, met wortels in New York, Puerto Rico, Colombia, Venezuela en Cuba (Berrios-Miranda 2003; Ospina 1995; Waxer 2002; Aparicio en Cándida 2003; Martínez-Echazábal 1998). Geleidelijk kristalliseerden verschillende stijlen zich uit in een historische opeenvolging, zoals salsa clásica of salsa dura, salsa erotica of salsa sensual, salsa romántica en salsa pop (Negus 1999).

11 De verbanden tussen appreciaties voor verschillende soorten salsamuziek en de richting van de opleiding, de aard van het beroep en van huis uit geleerde culturele praktijken zijn volgens uitgevoerde χ^2 -toetsen allemaal significant.

12 Muziek als uitdrukking en versterking van (etnische, nationale, subculturele, enzovoort) groepsidentiteit is een veelvuldig besproken en bestudeerd thema in antropologische, etnomusicologische en *cultural studies*-literatuur. Zie bijvoorbeeld Whiteley et al. (2004); specifiek voor salsa: Manuel (1994) en Román-Velazquez (1999). Deze studies leggen echter geen verband met Bourdieus distinctiebegrip.

13 Deze asymmetrie verdient nadere studie. Ze is ook gevonden door Kuipers (2006) in haar onderzoek naar de waardering van humoristische programma's op de Nederlandse televisie.

14 Over veranderingen in de *country music* in de loop van de tijd: Peterson en DiMaggio (1975). Over de vorming van het subgenre *alternative country* sinds de jaren tachtig: Peterson en Beal (2001).

15 Dit is bijvoorbeeld gevonden in een kleinschalig onderzoek van Oudkerk Pool (2005) naar voorkeuren onder jongeren met betrekking tot dancemuziek.

Literatuur

- Aparicio, F.R. en F.J. Cándida (2003) Introduction. In: F.R. Aparicio en F.J. Cándida (red.) *Musical Migrations. Volume 1: Transnationalism and Cultural Hybridity in Latin/o America*. New York: Palgrave Macmillan, 1-10.
- Bachmayer, T. (2006) Salsa ist Klasse. Ein empirischer Beitrag zum Verhältnis von Sozialstruktur, Kultur und Musikgeschmack am Beispiel von lateinamerikanischen Migranten und der Salsa. Masterscriptie sociologie Universiteit van Amsterdam (niet gepubliceerd).
- Beck, U. (2002) The Cosmopolitan Society and its Enemies. *Theory, Culture and Society* 19 (1) 17-44.
- Becker, H.S. (1963) *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Bellavance, G. (2008) Where's high? Who's low? What's new? Classification and stratification inside cultural 'Repertoires'. *Poetics* 36, 189-216.
- Berrios-Miranda, M. (2003) 'Con Sabor a Puerto Rico'. The Reception and Influence of Puerto Rican Salsa in Venezuela. In: F.R. Aparicio en F.J. Cándida (red.) *Musical Migrations. Volume 1: Transnationalism and Cultural Hybridity in Latin/o America*. New York: Palgrave Macmillan, 47-67.
- BFS (2005) *Einkommens- und Verbrauchserhebung 2003. Erste Ergebnisse*. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik.
- Bourdieu, P. (1979) *La distinction. Critique social du jugement*. Parijs: Éditions de Minuit.
- Bryson, B. (1996) 'Anything But Heavy Metal': Symbolic Exclusion and Musical Dislikes. *American Sociological Review* 61, 884-899.
- CBS (2001) *Standaard Beroepenclassificatie 1992*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Chan, T.W. en J.H. Goldthorpe (2004) Is there a Status Order in Contemporary British Society? Evidence from the Occupational Structure of Friendship. *European Sociological Review* 20 (5) 383-401.
- Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Eijck, K. van (1999) Jazzed up, brassed off: Sociale differentiatie in patronen van muziekvoorkeuren. *Mens en Maatschappij* 74 (1) 43-61.
- Esser, T. en P. Frölicher (2001) Von der Schlitztrommel zum Synthesizer: 500 Jahre Musik auf Kuba. In: O. Ette en M. Franzbach (red.) *Kuba. Politik Wirtschaft Kultur heute*. Frankfurt am Main: Vervuert, 683-731.
- Glaser, B.G. en A. Strauss (1967) *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Hall, S. (1990) Introduction. Who needs 'Identity'? In: S. Hall en P. du Gay (red.) *Questions of Cultural Identity*. Londen: SAGE, 1-17.
- Hradil, S. (1987) *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus*. Opladen: Leske und Budrich.

- 110 (2008) *International Standard Classification of Occupations: 15co-08*. Genève: International Labour Office.
- Jager, H. de (1967) *Cultuuroverdracht en concertbezoek*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Janssen, S. (2005) Het soortelijk gewicht van kunst in een open samenleving. De classificatie van cultuuruitingen in Nederland na 1950. *Sociologie* 1 (3) 292-315.
- Kuipers, G. (2006) Television and taste hierarchy: the case of Dutch television comedy. *Media, Culture & Society* 28 (3) 359-378.
- Manuel, P. (1994) Puerto Rican Music and Cultural Identity: Creative Appropriation of Cuban Sources from Danza to Salsa. *Ethnomusicology* 38 (2) 249-280.
- Manuel, P. (2006) *Caribbean Currents: Caribbean Music from Rumba to Reggae*. Philadelphia: Temple University Press.
- Martínez-Echazábal, L. (1998) Mestizaje and the Discourse of National/Cultural Identity in Latin America, 1845-1959. *Latin American Perspectives* 25 (3) 21-42.
- Morales, E. (2003) *The Latin Beat. The Rhythms and Roots of Latin Music from Bossa Nova to Salsa and beyond*. Cambridge, MA: Da Capo Press.
- Negus, K. (1999) *Music Genres and Corporate Cultures*. Londen: Routledge.
- Ollivier, M., K. van Eijck en A. Warde (2008) Presentation. *Poetics* 36 (2-3) 115-119.
- Oudkerk Pool, A. (2005) *Dance & distinctie. Een onderzoek naar distinctieprocessen, subculturen en smaakmakers binnen de Nederlandse dancescene*. Doctoraalscriptie sociologie Universiteit van Amsterdam (niet gepubliceerd).
- Ospina, H.C. (1995) *!Salsa!: Havana Beat – Bronx Beat*. Londen: Latin America Bureau.
- Pacini Hernández, D. (2003) Amalgamating Musics. Popular Music and Cultural Hybridity in the Americas. In: F.R. Aparicio en F.J. Cándida (red.) *Musical Migrations. Volume 1: Transnationalism and Cultural Hybridity in Latin/o America*. New York: Palgrave Macmillan, 13-32.
- Pakulski, J. en M. Waters (1996) *The End of Class*. Londen: SAGE.
- Peterson, R.A. (2005) Problems in comparative research: The example of omnivorousness. *Poetics* 33, 257-282.
- Peterson, R.A. en B.A. Beal (2001) Alternative country: Origins, music, world-view, fans, and taste in genre-formation. *Popular Music and Society* 25, 233-249.
- Peterson, R.A. en P. DiMaggio (1975) From Region to Class, The Changing Locus of Country Music: A Test of the Massification Thesis. *Social Forces* 53 (3) 497-506.
- Peterson, R.A. en R.M. Kern (1996) Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. *American Sociological Review* 61, 900-907.
- Peterson, R.A. en A. Simkus (1992) How Musical Tastes Mark Occupational Status Groups. In: M. Lamont en M. Fournier (red.) *Cultivating differences. Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago/Londen: University of Chicago Press, 152-186.
- Román-Velázquez, P. (1999) The embodiment of salsa: musicians, instruments and the performance of a Latin style and identity. *Popular Music* 18 (1) 115-131.
- Schulze, G. (1992) *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main/New York: Campus.
- Tajfel, H. en J.C. Turner (1986) The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: S. Worchell en W.G. Austin (red.) *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall, 7-24.
- Tampubolon, G. (2008) Revisiting omnivores in America circa 1990s: The exclusiveness of omnivores? *Poetics* 36, 243-264.
- Tillekens, G. (1993) Het patroon van de popmuziek. De vier dimensies van jeugd stijlen. *Sociologische Gids* 40, 177-194.
- Titscher, S. et al. (2000) *Methods of Text and Discourse Analyses*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

- Warde, A., D. Wright en M. Gayo-Cal (2008) The omnivorous orientation in the UK. *Poetics* 36, 148-165.
- Waxer, L. (2002) Situating Salsa: Latin Music at the Crossroads. In: L. Waxer (red.) *Situating Salsa. Global Markets and Local Meaning in Latin Popular Music*. New York/Londen: Routledge, 3-22.
- Weber, M. (1922) *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Whiteley, S., A. Bennett en S. Hawkins (red.) (2004) *Music, Space and Place. Popular Music and Cultural Identity*. Aldershot/Burlington: Ashgate.
- Wilterdink, N. (2005) Blijvende grenzen. *Boekman* 65, 36-40.